

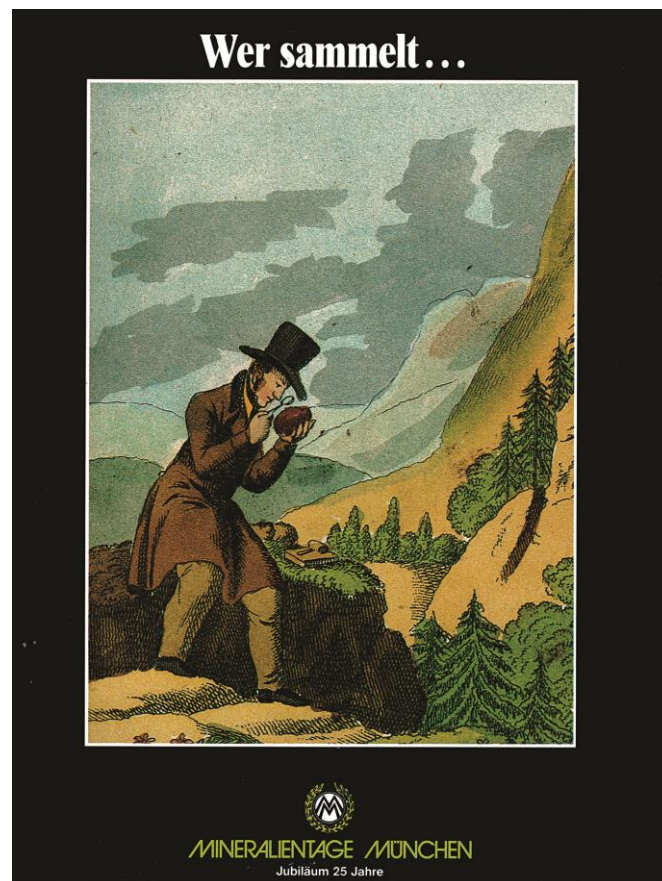
Mineralsamlandet i Sverige – en historisk översikt

Jörgen Langhof

Enheten för Geovetenskaper, Naturhistoriska Riksmuseet, Box 50 007, S-104 05 Stockholm, Sverige
(jorgen.langhof@nrm.se)

Introduktion

”Den som samlar skriver historia” var temat och titeln för katalogen och den stora utställningen i München 1988 i samband med att mineralmässan (München Mineralientage) firade 25-årsjubileum. (Bild 1). Detta stämmer självklart in på mycket av allt samlande som existerar runt om i världen – allt ifrån frimärken, äggkoppar, veteranbilar, böcker och mineral. Samlandet har naturligtvis förändrats över tid men mineralsamlandet tillhör en kategori som pågått i minst fem hundra år. Den nära kopplingen till vetenskapen mineralogi bidrar även till att samlandet kan inkorporeras i den akademiska vetenskapshistorien och därmed bidra till förståelsen av denna vetenskaps framväxt och utveckling.

Bild 1. "Wer sammelt macht Geschichte". Framsidan på katalogen till specialutställningen i München i samband med mässans (Mineralientage München) 25-årsjubileum 1988.

Tidigare internationella arbeten

1994 publicerade redaktören för tidskriften *The Mineralogical Record*, Wendell Wilson, en global översikt av mineralsamlandets utveckling 1530 – 1799 (Wilson 1994). Ett sannerligen imponerande arbete som fortfarande utgör den tjockaste utgåvan av något häfte i denna tidskrifts historia. Författaren hade då ända sedan mitten av 1970-talet börjat samla material för en handbok i mineralsamlande med en historisk inledning. Detta ledde så småningom fram till en så stor mängd data som han samlat under årens lopp, förstås med hjälp av en stor mängd internationella kontakter världen över, att tanken på en separat publikation tog form. ”Häftet” på drygt 250 sidor är uppdelat i fyra delar; Ett – De tidiga föregångarna inom samlandet av naturalier, inklusive mineralstuffer. Två – Utvecklingen i tongivande länder runt om i världen. Tre – En census över kända mineralsamlare i världen, aktiva 1530 – 1799. Fyra – En bibliografi över kända tryckta samlingskataloger, där katalogerna förtecknar huvudsakligen mineralprov eller samlingar där delar består av mineralprov. Wilsons arbete avslutas med en omfattande litteratursammanställning över använda tryckta referenser och är en i sin helhet enorm prestation och mycket användbar ingång och översikt i ämnet.

I Österrike hade även en intressant skrift rörande en mindre institutionssamling vid universitetet för Bodenkultur getts ut året innan (Fitz 1993). Samlingen avspeglar förvärven under en längre tidsperiod utifrån framförallt bevarade etiketter. Här figurerar en mängd europeiska mineralhandlare från 1850 till ca 1930, vilka alla varit en mycket viktig länk mellan fyndplats/upphittare och institution/museum/forskare.

I Storbritannien hade Mick Cooper under en lång tid samlat data över brittiska mineralhandlare som agerat mellanhänder i den mycket gamla tradition att köpa och sälja mineral till hugade spekulanter. Detta detaljrika arbete visar på hur mycket information som kan grävas fram med tålmod och långtgående internationella kontakter till museer, arkiv, samlingar och privatpersoner. Arbetet publicerades slutligen av *Mineralogical Record, Inc.* efter John Sampson Whites enträgna arbete att få ihop tillräcklig ekonomiskt stöd för tryckningen av detta unika arbete (Cooper 2006).

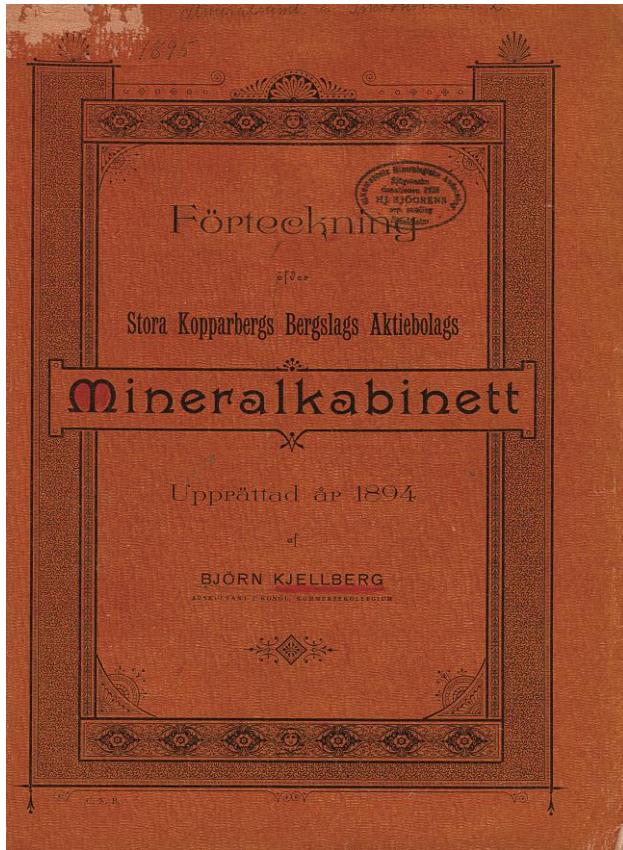
Detta är några av de viktigare arbeten som publicerats i ämnet under de senaste 25-30 åren. Det finns ytterligare en rad mer eller mindre omfattande artiklar och skrifter om enskilda samlingar och samlares historia. I framförallt *Mineralogical Record* har det publicerats en rad artiklar under årens lopp med denna inriktning.

I början av 1988 sjuöptes ett mycket trevligt och lovvärt projekt av mineralhandlaren Lawrence Conklin (1933-2016) och mineralsamlaren och förläggaren Jay Lininger (1939-2004), då en ny tidskrift såg dagens ljus, *Matrix – a journal of the history of minerals*. Den nya tidskriften tillägnades helt ett historiskt perspektiv på mineralstuffer, mineralsamlare och deras samlingar, samt de till unika mineralupptäckter kopplade fyndorterna. Från 1994 och framåt drevs tidningen ensamt av Jay Lininger och från att ha varit ett tunnare häfte som utkom varannan månad blev det då ett tjockare häfte, delvis i färg och med färgomslag som utkom med två häften per år. I och med Jays plötsliga frånfälle 2004 upphörde dessvärre utgivningen och tidningen gick i graven. Totalt utkom 48 häften på ca 1200 sidor.

Svenska arbeten

I Sverige har enstaka arbeten med mineralhistorisk anknytning publicerats sedan tidigare. Framförallt är det sammanställningar och kataloger över äldre samlingar, flera gjorda för dödsbon i samband med

försäljning. Den mest omfattande och kanske mest intressanta gjordes över Nils Adam Bielkes (1724-1792) mineralsamling i början av 1890-talet, då Björn Kjellberg på uppdrag av Carl Sahlin vid Stora Kopparbergs AB förtecknade hela hans samling (Kjellberg 1895) (Bild 2). Samlingen som länge förvarats i Falun, är numera uppställd i Ädelfors och tillhör formellt Vetlanda kommun och deras museum.

Bild 2. Omslaget till katalogen över Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolags mineralsamling, sammanställd 1894 av Björn Kjellberg under överinseende av Carl Sahlin. Katalogen upptar till stora delar Nils Adam Bielkes samling från andra halvan av 1700-talet.

Ett centralt och viktigt vetenskapshistoriskt arbete som tar ett större grepp om äldre naturaliehistoriska samlingar i Sverige under 1700-talet, är Yngve Löwegrens doktorsavhandling från 1952. Den behandlar huvudsakligen zoologins utveckling i Sverige med utgångspunkt i de samlingar och samlare som då fanns i Sverige, både i form av bevarade objekt, men huvudsakligen utifrån litteratur och tillgängliga arkivuppgifter (kataloger, brev, manuskript mm). I dessa naturaliekabinett ingår inte så sällan delar med mineral och fossil och arbetet avslutas med en lista på ca 150 namngivna samlare och vad de huvudsakligen samlat på. I denna finns minst 37 stycken personer som har haft mineralprov/prover i sina samlingar.

I samband med den stora och omfattande gymnasiereformen i Sverige 1966, då de statliga gymnasierna (läroverken) kommunaliserades, övertog vederbörande kommuner alla tillhörigheter, liksom donationer som tillhört läroverken. Nya läroplaner för många ämnen bl a biologi, medförde att många gymnasier blev tvungna att utveckla sina naturhistoriska museer och större samlingar. På uppdrag av Naturhistoriska Riksmuseet (NRM) fick då Yngve Löwegren uppgiften att besöka och inventera de befintliga läroverken för att sammanställa vad som funnits och fanns kvar av naturhistoriska föremål och även sammanställa historiker över dessa samlingar. Resultatet

publicerades sedermera och utgör än idag den enda och mycket viktiga källan för naturhistoriska samlingar vid de svenska tidigare läroverken, numera gymnasieskolorna (Löwegren 1974).

En svensk pionjär

I den historiska utforskningen av äldre mineralsamlingar och deras bakgrund spelar en svensk forskare något av en internationell pionjärroll. Nils Zenzén (1883-1959) som utbildade sig inom kemi och mineralogi-geologi vid Uppsala universitet, ingick i den grupp av unga geologer som skulle detaljkartera Kirunatraktens berggrund i norra i Sverige 1905-1910, på uppdrag av Hjalmar Lundbohm (geolog och LKAB förste platschef) i samband med den internationella geologkongressen i Stockholm 1910. Efter en fil.lic.-examen 1914 anställdes han vid NRM som amanuens, sedermera museiassistent, fram till sin pension 1950 (Bild 3).

Bild 3. *Museiassistent Nils Zenzén (1883-1959) vid petrografiskt mikroskop på Naturhistoriska Riksmuseet, 1930-talet. Foto okänd. NRM:s arkiv.*

Förutom det dagliga arbetet med samlingarna, utställningar och övrigt museiarbete, kom Zenzén att intressera sig för äldre mineralsamlingar i Sverige. Upprinnelsen var det uppdrag som hans förste chef Hjalmar Sjögren (1856-1922) gav honom strax efter inflyttningen i museets nya lokaler ute i Frescati 1916. Det var att utsortera allt material som en gång ingått i den stora samlingen som 1857 hade mottagits av Sjögrens företrädare Adolf Nordenskiöld (1832-1901) 1857, från det då nerlagda statliga

ämbetsverket Bergskollegium. Härvid tändes hans lust och intresse för att dechiffrera äldre handstilar och skrivstilar i kataloger, brev och framförallt på etiketter. Han blev en mästare i att känna igen handstilar och kunde senare i livet lätt känna igen närmare hundralet olika, inom bergsbruket och mineralogin aktiva 17- och 1800-talspersoners skrivstilar. Hans uppsatser om Bergskollegiums (Zenzén 1920), den Bielkeska (Zenzén 1922) och den Cederbaumska (Zenzén 1930) mineralsamlingens bakgrund och innehåll är alla sprängfyllda med information, som Zenzén genom djupgående arkiv- och litteraturstudier kunde spåra upp. Han blev med åren också en flitig biografisk skribent med artiklar rörande allt från 1700-talsmineraloger till nära samtida kollegor inom gebietet. För sina insatser inom speciellt den svenska mineralogins historia utnämndes Nils Zenzén 1954 till hedersdoktor vid Uppsala universitet (Åhman 1961).

Mineralsamlandets ursprung

Ursprunget kan spåras till södra och centrala Europa under 1500-talet då främst rika handelsfamiljer och furstar, kunde avsätta tid och pengar på att samla på sig exotiska föremål från fjärran länder. Detta gav upphov till de första privata naturaliesamlingarna, som sedermera lade grunden till de första publika museerna också. Till Skandinavien spred sig denna sysselsättning under 1600-talet hos rika familjer och enstaka forskare inom universitetsvärlden. Många objekt och samlingar var rena skrytobjekten och ägarna drog sig inte för att kosta på sina samlingar fullödiga beskrivningar som tryckets som praktfulla bokverk med ibland hundratals planscher. Detta gällde även i sällsynta fall samlingar med nästan enbart mineralstuffer, men var huvudsakligen ägnat monterade växter, insekter, fiskar, snäckor (konkylier) och däggdjur. Den kanske mest omtalade 1600-talssamlingen var dansken Ole Worms (1558-1654) *Museum Wormianum*.

Äldre mineralsamlingar i Sverige

Bland de äldsta kända spårbara mineralproverna i Sverige, tillhör ett par prover den i Uppsala verksamme Johannes Schefferus' (1621-1679) *Museum Schefferianum*, som anses vara det första svenska privata naturaliekabinettet, även om det nästan uteslutande innehöll mineral- och bergartsprover. En del av denna samling kom att ingå i den i början av 1700-talet aktive storsamlaren Magnus Bromelius', adlad von Bromells (1679-1731) samlingar, av vilka delar sedermera hamnade i Uppsala universitets ägo, där en mängd mineralprov fortfarande kan spåras (Johan Kjellman muntliga uppgifter).

Under 1700-talet ökade intresset för att samla mineral bland framförallt personer kopplade till bergsbruket, ofta ägare till gruvor, hyttor och bruk. Söner till rikare brukspatroner skickades på resor runt omkring i Europa för att lära sig om bergsbruket och de senaste tekniska landvinningarna som gjorts i framförallt Centraleuropa (Tyskland, Böhmen, Österrike, Frankrike), men även i England. Under dessa resor insamlades inte bara kunskap utan även mineralstuffer, vilka många gånger blev grunden för en fortsatt uppbyggd mineralsamling hemma i Sverige. Inom den centrala statsförvaltningen i Stockholm och då huvudsakligen Bergskollegium (grundat 1637) fanns expertis vilka också privat många gånger hade egna samlarintressen. Dessa samlingar var naturligtvis utpräglade mineral-, malm- och bergartssamlingar, ibland t o m benämnde "Malmkabinett" då endast malmmineral från olika gruvprovinser samlades, medan personer i sfären runt den stora naturvetenskapsmannen i Sverige under 1700-talet, Carl von Linné (1707-1778), samlade naturalier mer generellt i form av växter, djur, fossil och mineral. Detta var oftare personer med koppling till

apoteksväsendet och blivande präster. Sett till samlandet av naturalier fanns två tydliga läger under 1700-talet; dels Linnéanerna som samlade naturalier i vid bemärkelse och dels personer med tydlig koppling till kemin och det svenska bergsbruket, där mineral, malmer och bergarter var i huvudfokus och då med tyngdpunkt på deras kemiska sammansättning. Till de senare kan t ex personer som Nils Adam Bielke (1724-1792), slutligen president i Bergskollegium, Daniel Tilas (1712-1772) mineralog, hovjunkare mm, som var den förste i Sverige som propagerade för att införa gruvgeologiska kartor och som anlade stora samlingar av mineral, mynt och medaljer, men även manuskript och kartor, samt Johan Gottlieb Gahn (1745-1818), kemist, bergsman och uppfinnare med sin bas vid Falu gruva och dess kringverksamhet, räknas.

Den sistnämnde Gahn blev länken mellan 1700-talets blåsrörsbaserade mineralanalytiska metoder och det tidiga 1800-talets nya våtkemiska analyser, framförallt företrädd av den nya stjärnan på den vetenskapliga himmeln i Sverige – Jacob Berzelius (1779-1848). Gahn blev något av Berzelius kemiska biktfader och en viktig stöttepelare i hans första mineralkemiska analyser tillsammans med Gahns vän och kollega på Skinnskatteberg, Wilhelm Hisinger (1766-1852), vilken stod för en del finansiella åtaganden under Berzelius första staplande steg i Stockholm i början av karriären. Både Gahn och Hisinger byggde båda upp lokala mindre imperier och var vetenskapliga och tekniska noder i en annars gles Bergslagsbygd i avseende på naturvetenskapligt-tekniskt intellektuellt kapital. Detta gjorde att utländska resenärer med naturvetenskapliga intressen alltid rekommenderades att ta vägen över Skinnskatteberg till Falun för att besöka dessa herrar i sin rätta hemmiljö. De hade byggt egna privata laboratorier för framförallt mineral- och malmanalyser, men även till omfattningen relativt stora mineralsamlingar. Stora delar av Hisingers privata samling finns idag bevarade på NRM, delvis i de ursprungliga skåpen. Gahns samling och faktiskt hela hans gård med laboratorium mm, blev efter hans död platsen där Falu Bergsskola startades 1819 med en annan av Berzelius lärjungar och nära vän, Nils Gabriel Sefström (1787-1845) som ansvarig ledare.

1800-talets mineralsamlande i Sverige

Första halvan av 1800-talets mineralogi och till viss del mineralsamlande i Sverige kan relativt enkelt centreras kring en person och det är ovan nämnda Jacob Berzelius. Startskottet för hans mineralkemiska intressen var Hisingers uppvaktning av den unge Berzelius med den rödgråa ”Bastnäs tungsten” som gäckat 1700-talets mineraloger och kemister. Men den unge Berzelius som med iver, nyfikenhet och lust, men samtidigt också ny kunskap i analysteknik, kastade sig över detta, lyckades lösa problemet i och med upptäckten av det nya grundämnet cerium i det då unika mineralet cerit. Under Gahns ledning kunde sedan Berzelius under ett antal somrar på 1810-talet spendera många veckor i nejden kring Falun och Falu gruva för att samla in framförallt pegmatitmineral från de numera klassiska lokalerna Finnbo, Broddbo och Kårarvet, vilka sedan undersöktes och analyserades på Gahns laboratorium inne i Falun. Med tiden kom Berzelius att bygga upp en ansenlig mineralsamling som numera finns utspridd i den systematiska mineralsamlingen på NRM. Berzelius gjorde ofta noggranna anteckningar på de bevarade originaletiketterna från vem han erhållit stoffen ifråga. Genom dessa etiketter kan Berzelius stora vetenskapliga nätverk ritas upp och även om mycket av hans korrespondens finns bevarad har hans mineralsamling bidragit med ytterligare en handfull namn som tidigare inte florerat i hans umgängeskrets. Detta är namn på personer som han möjligen bara träffat vid ett tillfälle någonstans på hans talrika resor i Sverige och utomlands (Langhof 2010 & 2012). Hans kontakter med Norge och där verksamma personer har tidigare presenterats (Langhof 2009).

En i Berzelius vänkrets aktiv mineralsamlare var Eric Thomas Swedenstierna (1765-1825). Han utbildade sig inom bergshandlingen och blev en av de viktiga förnyarna av svensk järnindustri, det som redan i England kom att kallas förindustrialiseringen i början av 1800-talet. Hans stora kärlek var dock mineralogin och mineralsamlande, men detta fanns det små möjligheter att få ekonomisk utkomst av i slutet på 1700- och början av 1800-talet. Men det blev Swedenstierna som lanserade de nya svenska mineralfynden runt omkring i det vetenskapligt lärda Europa och till viss del Amerika. Fynden som gjordes av Berzelius och hans lärjungar, samt undersöktes, analyserades och publicerades av dessa, blev förstuds eftertraktade på kontinenten. Swedenstierna bytte och förmedlade stuffer till mängder av forskare, samlare och museer och kunde sedan erbjuda sina svenska samlarkollegor, Berzelius, Hisinger, Trolle-Wachtmeister m fl nya utländska mineralprov i utbyte. Han bedrev till viss del även handel på mineral och kan nog anses som den första mer omtalade mineralhandlaren i Sverige. Hans egen stora privata samling inköptes till Uppsala universitet en kort tid efter hans fränfälle och finns än idag kvar där.

Mineralsamlandet fick ett visst uppsving under slutet av 1800-talet, fram till 1870-talet och framåt. Redan innan dess hade dock ett par personer gjort sig bemärkta som mycket aktiva på området. Den ene var apotekaren Carl Wilhelm Anderberg (1827-1871) som förutom att bedriva apotekshandel i Lund och senare Stockholm, även på sidan om sålde mineral i enstaka stuffer, men även undervisningslådor för skolor. Dessutom byggde han upp en mycket stor och påkostad privat samling genom en mycket aktiv bytesverksamhet med samlare, men framförallt handlarkollegor i Europa och USA (Anton Sjögren SE, Johan Fredrik Lundberg SE, Bryce M. Wright GB, Louis Saemann FR, A. Krantz GE, B. Stürtz GE, George J. Brush US). Delar av hans samling finns bevarad på NRM, samt på Luleå Tekniska Universitet. Den andre var Lars Johan Igelström (1822-1897) som efter utbildning på Bergsskolan i Filipstad började arbeta inom den finska Bergsstyrelsen med bl a guldprospektering. Hemkommen därifrån nedslög han sina bopålar i hemtrakterna av Filipstad och började ett intensivt resande för att prospektera, inventera samt kartera mineralfyndigheter, malmuppslag och berggrunden. Tidigt hade han även umgåtts med tanken på att starta en kommersiell mineralhandel. Somrarna ägnades åt dessa resor och vintrarna tillbringade han i laboratoriet för kemiska analyser. Han publicerade sina resultat flitigt och fick en mängd uppdrag av både privat och allmän karaktär. Hans namn är och kommer alltid att vara förknippat med några mycket viktiga upptäckter i Sverige. Dels upptäckten av kyanitkvarnsiten vid Horrsjöberg (numera Hålsjöberg) nordost om Torsby i Värmland, där en rad udda och för Sverige nya mineral, framförallt fosfater, påträffades, undersöktes och beskrevs av Igelström. Den andra lokalen som har Igelström att tacka för upptäckten är den minst lika omtalade järn-mangan-mineraliseringen Sjögruvan, strax sydost om Grythyttan i västra Västmanland. Denna fyndort av Långbantyp bröt Igelström på egen bekostnad för att komma åt de sällsynta mineral som han där börjat upptäcka. Han beskrev mer än ett dussin nya mineral från denna lilla gruva och två av dem – arseniopleit och melanostibit är fortfarande giltiga species. Han skickade regelbundet material till NRM i Stockholm och på så sätt har mycket av hans samlarnit bevarats till eftervärlden. Han hade ett skarpt öga som upptäckte många nya mineral om även i mycket små mängder, men hans skärpa i det våtkemiska laboratoriearbetet var inte motsvarande gott. Tyvärr var många gånger mängderna för små och mineralkornen inte alltid rena. Därför har många av hans ”nya” mineral senare visat sig vara blandningar eller omvandlade mineral, men han har uppmärksammat flera mineral som borde vara giltiga species än idag.

Storsamlare och Långbaneran

Den ende mineralsamlaren med riktigt stora ekonomiska resurser bakom sig var Hjalmar Sjögren (1856-1922) (Bild 4), äldste sonen till bergmästaren och mineralogen Anton Sjögren i Persberg utanför Filipstad i östra Värmland. Efter sin utbildning började han arbeta som prospekteringsgeolog i Naftabolaget för bröderna Nobel i Baku. Här träffade han sin blivande fru Anna Nobel med vilken han gifte sig och blev på så sätt ekonomiskt helt oberoende. Han fick professuren i mineralogi och geologi vid Uppsala universitet 1889 och lämnade då Baku, men redan efter drygt fem år begärde han avsked från posten för att helt ägna sig åt privata affärer och att bygga upp sin mineralsamling och ett påkostat bibliotek.

1901 fick han dock möjligheten att återinträda i allmän tjänst som efterträdare till intendent Adolf Nordenskiöld vid NRMs mineralogiska avdelning. Han donerade då hela sin privata samling till museet på villkor att den för all framtid skulle förvaras som en separat enhet i de tillhörande skåpen (Bild 5). Under åren 1890 till 1900 spenderade Hjalmar Sjögren närmare 40 000 kronor på mineralstuffer till sin privata samling, dessutom köpte han stora mängder äldre antikvarisk och sällsynt naturvetenskaplig litteratur, med tyngdpunkt på mineralogi, geologi och bergsbruk. Detta storartade bibliotek skänkte hans änka Anna 1928 till Ingenjörsvetenskapsakademien (IVA) i Stockholm, där den idag förvaras i två specialinredda salar.

Bild 4 (vänster). Intendent Hjalmar Sjögren (1856-1922), den svensk som genom tiderna troligen spenderat mest kapital på att bygga upp en privat mineralsamling. Han började sin lyckosamma karriär hos Naftabolaget i Baku. Foto okänd. NRMs arkiv.

Bild 5 (höger). Delar av Hjalmar Sjögrens omfattande mineralsamling så som den ser ut idag. Den är placerad i den publika utställningen på Naturhistoriska Riksmuseet. Foto Jörgen Langhof.

Hjalmar Sjögrens mineralsamling som utgör ca 6800 stuffer innehåller hans pappas samling och dennes originalprov, samt hans egna forskningsmaterial i stor utsträckning. I övrigt så handlade han flitigt hos dåtidens kända mineralhandlare världen över speciellt då hos; Gustaf Flink SE, Firma

Krantz GE, Julius Böhm AT, Foote Mineral Co. USA, George English USA. Han hade en tid anställt både en privat kemist för analyser, samt kristallografen Carl Morton (1860-1933) för goniometriska kristallmätningar och kalligrafiskt handskrivna etiketter och katalogen för stofferna. Samlingen avspeglar vad som fanns att tillgå på samlarmarknaden i slutet av 1800-talet och tillhör en av de tio mest värdefulla, ännu i sin helhet bevarade samlingarna, från andra halvan av 1800- och första halvan av 1900-talet.

Professor Waldemar Brögger (1851-1940) på Stockholms Högskola hade lockat till sig en grupp studenter som med stort intresse följde hans undervisning och som så småningom kom att specialisera sig på olika områden inom petrologin, mineralogin och kristallografin. Här ibland fanns två personer som snabbt fattade ett passionerat intresse för mineralsamlande, båda dock med lite olika infallsvinkel. Den äldre – Gustaf Flink (1849-1932) som redan som utbildad folkskolelärare, med stora språkkunskaper och redan gift med barn, hade det tufft rent ekonomiskt att fullfölja sina naturvetenskapliga studier. Han visade sig dock ha ett mycket skarpt mineralöga och blev snabbt omtalad som en duktig insamlare och iakttagare. Han etablerade sig snabbt som mineralhandlare *par excellence* och bedrev det parallellt med sin undervisning och forskning. Han startade firman Nordiska Mineralier och började även sälja internationellt. Hans yngre studiekamrat Axel Hamberg (1863-1933) riktade tidigt in sina studier mot kristallografi och mineral kemi, men hade även andra ambitioner. Under sin studietid började han bygga upp en privat samling av yppersta kvalitet när det gällde kristaller och deras morfologi. Små men mycket välkristalliserade stuffer kan man med fog säga var hans paroll. Hambergs pappa hade samlat på sin tid, så han började inte med tomma händer, men studiekamraten Flink blev hans viktigaste och bästa leverantör. Hamberg hade i slutet av 1880-talet riktig in sig på den lilla gruvan Harstigen i östra Värmland, vilken just då precis återupptagits, dock endast för ett par år. Gruvan kom att besökas ett flertal gånger av Hamberg, men han och även Flink etablerade kontakter med ett par av de få gruvarbetarna som arbetade där. Det var främst Per Gustaf Björk (1860-1907) som visade sig ha ett gott mineralöga för nyheter som successivt sprängdes fram under arbetets gång. Han skickade mängder av stuffer till Hamberg som betalade för dessa och undersökte och beskrev fynden som gjordes. Flera nya mineral så dagens ljus och än idag är gruvan ett klassiskt tillhåll för samlare och mineraloger.

Gustaf Flink är dock framförallt förknippad med Långban och denna förnäma fyndorts mineralogi. Lagom till sin pension 1916 så kom denna gruva att gå in i en period av osannolika fynd av mineral som nästan saknar motstycke i världen. Detta hänger samman med att nya rika malmkroppar påträffades löpande under 1910- och 1920-talet. Både järn- men framförallt manganmalm kunde brytas i för tiden stora mängder. Men det behövdes ytterligare en komponent i detta lilla pussel för att Långban skulle gå till världshistorien som en enastående mineralfyndort. En person på plats som kunde tillvarata det som uppfordrades ur gruvan dagligen. Gustaf Flink bodde i Stockholm och kunde inte vara på plats i Långban mer än ett par gånger varje säsong, dessutom lär han ha haft svåra problem med att besöka gruvor under jord, han led av gruvskräck d v s någon slags klaustrofobi. Personen ifråga som Gustaf Flink lärt känna vid gruvan och kanske t o m lärt upp i användandet av lupp för identifieringen av små kristaller, hette Karl Johan Finneman (1880-1953). Han var född och uppvuxen i Långban och kom att arbeta där hela sitt liv. Han kan ha börjat som någon slags ”syltbisse” vid sovringen av finkornig malm redan som 6-7-åring vid gruvan, och redan då bekantat sig med den märklige mannen från Stockholm som samlade och sparade på skrotsten som langats på varphögarna som värdelösa!

När så gruvan gick in i något av sin glansperiod (1915-25) under 1:a världskriget kunde denne Finneman lägga undan allt som såg spännande ut redan vid skrädbordet där han arbetade som förman. En bit in på 1920-talet var tempot i nya fynd så högt att Flink inte hann att identifiera alla Finnemans

fynd som kända mineral, utan påbörjade en lång deskriptiv lista med okända eller dåligt undersökta mineral. Denna lista blev sedermera tryckt och återkom i flera tillägg under 1920-talet. Dessa okända mineral har varit och är ännu en källa till beskrivningen av nya species eller för platsen nya mineral. Vid sin död testamenterade Finneman dessutom en stor summa pengar som grundplåt för en fond som enbart skulle användas för forskning på Långbanmineral. Av NRMs ca 30 000 stuffer från Långban har omkring 2/3 passerat Finnemans och Flinks händer. Utan deras gemensamma insatts hade Långban aldrig blivit den världskända fyndort som den är.

Mineralsamlare 1930-1960

Förutom de samlarinsatser som gjordes från NRM och övriga geologisk institutioner vid landets universitet, så var privatsamlandet ganska lite utbrett under tiden före och efter 2:a världskriget. En del personer med koppling till gruvnäringen och denna utbildning vid Bergshögskolan i Stockholm och Filipstads Bergskola framskymtar bland de fåtal namn som hittills kunnat spåras. Två av dem Lars-Olof Martin (1913-1999) och John Stålhed (1910-2003) har undertecknad träffat och helt kort intervjuat och deras bild var också att samlandet av mineral var tämligen oetablerat i Sverige under denna period. En tidig medlem av Långbanssällskapet, Samuel Hansen i Markaryd, Småland, hade samlat sedan 1950-talet och tillhörde då en mycket lite skara aktiva mineralsamlare, vilka i många fall sökte sig utomlands för kontakter med likasinnade. Vid AB Atomenergi i Stockholm fanns en mineralintresserad prospekteringsgeolog och chef, Carl Mårtensson (1909-1994) som samlade för privat bruk. Hans samling som numera till stora delar finns inkorporerad i NRMs systematiska samling innehöll framförallt pegmatitmineral och företrädesvis hans huvudintressen inom prospekteringen, Be-mineral och fosfater. En tämligen okänd herre som dyker upp i NRMs samling av framförallt Långbanmineral hette John Olsson. Hans samling inköptes till NRM av dödsboet 1967 och avspeglar en besatt samlare som flera gånger per säsong och år, passerade Långban och köpte stuffer från Finneman och även mindre kända kollegor till honom. Detta skedde just under de mycket fruktbara åren 1915-25 och flertalet stuffer är bland de bästa representanterna för mineralet ifråga som NRM äger idag. Han har spenderat åtskilliga kronor på dessa förvärv, vilka även inbegrep okända mineral som endast hade ett nummer givet av Flink.

Mineralsamlandet 1960-talet och framåt

Denna period präglas av en kraftig expansion och ett ökat intresse för mineral och mineralsamlande. Impulsen kom framförallt från USA, men även från kontinenten och kanske då främst Tyskland. En del litteratur såg dagens ljus under 1960-talet, t o m med hyfsat bra foton av samlarbara mineralprov. En tydlig trend var också etablerandet av föreningar av amatöргеologisk karaktär där främst mineralsamlande stod högt i kurs. Även slipning och trumling av stenar började etablera sig som hobby. Människor hade mer semester och fritid och bilen gav dem möjlighet att göra resor till framförallt gruvrika områden som t ex Bergslagen under helgerna för mineralsamling. Bland de tidiga profiler kan nämnas personer som Stig Adolfsson, Frej Sandström, Lennart Närlund och Ingemar Johansson, alla med stort intresse att bygga upp egna samlingar genom insamling, byten och köp. Men de flesta av dessa var också drivande i att starta de första föreningarna i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet. Bland geologer och bergsingenjörer fanns även ett visst fortsatt intresse och många av dessa hade börjat sina samlingar under studietiden. Dit kan räknas bl a Anders Holmqvist och Lars-Göran Ohlsson.

Amatörgeologeran hade sina största toppar under andra halvan av 1980-talet och första delen av 1990-talet. Antal föreningar har minskat och likaså deras medlemstal. Medelåldern har stigit och det har varit svårt att rekrytera nya yngre förmågor under de senaste 15-20 åren. Framtiden är svår att sia om, men samlarintresset kommer nog att bestå även om det går i vågor. En avgörande fråga är om tillgången på platser där man som privatperson kan samla på egen hand kommer att minska, bestå eller ev. öka.

Referenser

- Cooper, M.P. (2006): *Robbing the sparry garniture – A 200 year history of British mineral dealers 1750 – 1950*. 358 s.
- Fitz, O. (1993): *Eine Sammlung erzählt*. Mitteilungen des Institutes für Bodenforschung und Baugeologie, Abteilung Baugeologie, Universität für Bodenkultur Wien. Sonderheft 1. 80 s.
- Kjellberg, B. (1895): *Förteckning öfver Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolags mineralkabinett. Upprättad år 1894*. Lindesberg. 146 s.
- Langhof, J. (2009): Jacob Berzelius och norsk mineralogi. *Norsk Bergverksmuseum Skrift* **41**, 50 – 53.
- Langhof, J. (2010): Early 19th century scientific networking – a study in Jacob Berzelius' mineral collection. Abstract MH110G. *Mineral museums and historical mineralogy. 20th General meeting of IMA, Budapest*, 761.
- Langhof, J. (2012): The search of Jacob Berzelius' German contacts in his mineral collection. Abstract S2-L09. *7th International conference on mineralogy and museums. Dresden 2012*, 57 – 58.
- Löwegren, Y. (1952): Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet – ett bidrag till zoologiens historia. *Lychnos-bibliotek* **13**. 407 s.
- Löwegren, Y. (1974): Naturaliesamlingar och naturhistoriska undervisning vid läroverken. *Årsböcker i svensk undervisningshistoria* **132**. 319 s.
- Wilson, W. (1994): The history of mineral collecting 1530 – 1799. *The Mineralogical Record* **25**, 264 s.
- Zenzén, N. (1920): Studier i och rörande Bergskollegii mineralsamling I – IV. *Arkiv för Kemi, Mineralogi och Geologi* **8, No. 1**. 134 s.
- Zenzén, N. (1921): *Några ord rörande den Bielkeska mineralsamlingens historia*. Stora Kopparbergs AB. 16 s.
- Zenzén, N. (1930): Försök till historik över Cederbaumska mineralsamlingen i Oskarshamn. *Arkiv för Kemi, Mineralogi och Geologi* **10 A, No. 6**. 98 s.
- Åhman, E. (1961): Nils Zenzén 1883-1959. Några minnesord. *Geologiska Föreningens i Stockholms Förhandlingar* **83**, 405 – 411.